

Ile Przybyszewskiego w Przybyszewskim? Kontrowersje wokół bułgarskich wydań utworów pisarza

How Much of Przybyszewski is in Przybyszewski? Controversies Surrounding the Bulgarian Editions of the Author's Oeuvre

Piotr Misztela

<https://orcid.org/0000-0003-0869-7677>

THE INSTITUTE OF LITERARY RESEARCH
OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCE
piotrmisztela90@gmail.com

Data zgłoszenia: 15.01.2023 r. | Data akceptacji: 9.03.2023 r.

ABSTRACT | The article addresses the controversies that accompanied the Bulgarian editions of Stanisław Przybyszewski's oeuvre, mainly in 1910s and 1920s. The first part looks at the disputes around quality and fidelity of the translations of his works, with particular emphasis on the *Homo sapiens* trilogy and the essay *On the Paths of the Polish Soul*. The second part examines a mysterious issue of one-act play, *Around the woman question*, signed as a “bulgarized translation” of Przybyszewski's drama, made by Alexander Simeonov.

KEYWORDS | Przybyszewski, translation, bulgarisation, literary mystification, Bulgarian modernism

„Czy można już mówić o wielkim powrocie Przybyszewskiego? Czy przestał być meteorem swojej epoki, by stać się (na powrót) jej centralną figurą?”¹ — pytał w 2008 roku znawca literatury Młodej Polski, Dariusz Trześniowski. Dziś, przeszło dekadę później, można chyba na to pytanie odpowiedzieć twierdząco. Prace monograficzne, liczne artykuły naukowe rozsiane po czasopismach i tomach pokonferencyjnych, a także ukazująca się obecnie monumentalna krytyczna edycja dzieł pisarza² stanowią dobitny dowód rehabilitacji twórcy, którego przez dziesięciolecia polskie literaturoznawstwo traktowało z rezerwą. Nie brak również rozpraw o zacięciu komparatystycznym, badających recepcję twórczości autora *Śniegu* w Niemczech, Rosji czy Czechach³. Wciąż jednak brakuje syntetycznych opracowań na temat jego obecności na Bałkanach. Tymczasem polski modernista cieszył się tam ogromną sławą, zwłaszcza w Bułgarii. W uzmysłowieniu skali jego popularności pomóc może uwzględnienie liczby i jakości tłumaczeń jego dzieł — są to bowiem te wartości, które jako kryterium pomiaru wpływu danego twórcy na obcą kulturę proponował translatolog André Lefevere⁴. Otóż wielu może zaskoczyć fakt, że w latach 1908—1926 ukazały się tam 42 wydania utworów Stanisława Przybyszewskiego, w większości opartych na różnych tłumaczeniach. Przełożono niemal wszystkie powieści pisarza, większość dramatów i poematów prozą, a także kilka esejów. Nawiasem mówiąc, gdyby — wzorem samego zainteresowanego — wierzyć w mistykę liczb⁵, należałoby mówić o niesłychanej, tajemniczej koincydencji: weryfikowalna liczba przedsta-

- 1 D. Trześniowski: *Bolesna lekcja nowoczesności. Gabrieli Matuszek „Stanisław Przybyszewski — pisarz nowoczesny”*. „Wielogłos” 2008, nr 4, s. 107—115, tu: s. 107.
- 2 Krytyczna edycja Dzieł Stanisława Przybyszewskiego w jedenastu tomach redagowana jest przez Gabrielę Matuszek-Stec. Do tej pory (stan na początek 2023 roku) ukazały się tomy pierwszy oraz trzeci (S. Przybyszewski: *Proza poetycka. Pentalogia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022; S. Przybyszewski: *Homo sapiens. Trylogia*. Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022).
- 3 Zob. G. Matuszek: *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892—1992)*. Universitas, Kraków 1996; A. Moskwin: *Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX — początku XX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007; P. Kawalec: *Stanisław Przybyszewski w czeskim świecie literackim i artystycznym*. Collegium Columbinum, Kraków 2007; K. Woźniak: *Ladislav Klíma i Stanisław Przybyszewski. W kręgu nihilizmu gnostyckiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- 4 A. Lefevere: *Translating poetry. Seven strategies and a blueprint*. Van Gorcum, Assen—Amsterdam 1975, s. 106, 119.
- 5 W *Moich współczesnych*, przy okazji prób interpretacji *Wielkiej improwizacji* w duchu okultyzmu, podkreślał, że „liczba to wielka i święta rzecz” (S. Przybyszewski: *Moi współcześni. Wśród obcych*. Biblioteka Polska, Warszawa 1926, s. 65).

wień, jakie odegrano w Bułgarii na podstawie jego sztuk, jest identyczna — również wynosi 42.

Choć poziom bułgarskich przekładów z polskich i niemieckich oryginałów był wysoki, a w przypadku częstych przekładów pośrednich dokonywanych z rosyjskiego⁶ — z reguły niezafałszowujący treści, to głosy sceptycznie odnoszące się do twórczości Stanisława Przybyszewskiego łączą się niekiedy ze skargami na marnej próby działalność translatorską poświęconą jego dziełom. Jest to zresztą element szerszego zjawiska, z którym borykała się bułgarska literatura przełomu wieków. Katerina Gel wskazuje na pojawiające się już od lat 70. XIX stulecia utyskiwania licznych pisarzy i krytyków⁷ na lawinowo rosnącą liczbę coraz to nowych tłumaczeń zagranicznych dzieł. Krytykowali oni nie tylko sam wybór utworów będących obiektem pracy translatorskiej (często była to tzw. literatura popularna), lecz także „niski poziom kompetencji językowych niezliczonych samozwańczych tłumaczy”⁸. I chociaż w pierwszych latach XX wieku sytuacja zaczęła się poprawiać, to pewne znamiona kryzysu nadal były widoczne. Świadczy o tym choćby treść rubryki literackiej w dwutygodniku dla nauczycieli „Учителски вестник” („Gazeta Nauczycielska”) z 1911 roku. Czytamy tam między innymi o Stanisławie Przybyszewskim: „Bardzo źle, że tak wybiórczo tłumaczy się utwory tak interesującego pisarza, i że ani jeden z nich nie został przełożony z polskiego lub niemieckiego oryginału”⁹. Co ciekawe, w czasopiśmie tym, oficjalnym organie ówczesnego Związku Nauczycieli Bułgarskich, dostrzegano możliwość szkodliwego wpływu autora *Synagogi szatana* na młodzież. Redakcja miała chyba jednak świadomość sztubackiej nieposkromionej ciekawości i sprytu, wobec których jakiegokolwiek działania prewencyjne musiałyby skapitulować. W związku z tym z dwóch najpopularniejszych utworów Przybyszewskiego, *Homo sapiens* i *Dzieci szatana*, zdecydowano się wybrać mniejsze zło. Werdykt i uzasadnienie

6 Model recepcji polskiej literatury oparty na pośrednictwie Rosji będzie obowiązywał aż do końca I wojny światowej, kiedy to regularnie zacznie się ukazywać poświęcony kulturze polskiej „Przegląd Polsko-Bułgarski”, chociaż i w nim znaleźć będzie można echa dawnego podejścia. Zob. Д. Георгиева: *Прочитът през „полска“ и „руска рѣка“ или в търсене на авторитети*. W: eadem: *Мостове от думи. Полската литература в България в периода между двете световни войни*. Св. Климент Охридски, София 1997, s. 33—39.

7 Choćby takich, jak Christo Botew czy Luben Karawelow.

8 K. Gel: *Посредници между културите. Преводи на немски драми в България около 1900 г.* W: *Нашата Европа. Български представи за своето и чуждото 1870—1945*. Съст. К. Гел et al. Сиела, София 2011, s. 267—322, tu: s. 273. Wszystkie tłumaczenia z języka bułgarskiego zawarte w artykule są jego autorstwa — P.M.

9 *Книжнина*. „Учителски вестник“ 1911, бр. 11, s. 181.

brzmiały: „Naszym uczniom można polecić tylko drugą z powieści, gdyż *Homo sapiens* doprowadziłoby wielu młodych do szaleństwa i perwersji”¹⁰. I można się tylko zastanawiać, czy owładnięty żądzą zniszczenia świata cyniczny nihilista, podpalacz i morderca, jakim był Gordon z *Dzieci szatana*, tworzący dodatkowo wokół siebie coś w rodzaju tajnego stowarzyszenia, rzeczywiście stanowi dla nastoletnich umysłów — poszukujących identyfikacji, akceptacji, nierzadko poklasku rówieśników — mniejsze niebezpieczeństwo niż zagłębiający się w przydługich monologach wewnętrznych, często zaprzeczający sam sobie, bohater *Homo sapiens* Eryk Falk...

Szerzej problem jakości przekładów literatury powszechnej poruszano (również w 1911 roku) w dzienniku „Реч” („Słowo”). Ukazał się w nim artykuł pod znamionym tytułem *Книжно наводнение* (*Zalew książek*), zwracający uwagę na przetaczającą się przez Bułgarię swoistą klęskę urodzaju w dziedzinie literatury przekładowej. Tak naprawdę trapiącym dziennikarza zagadnieniem nie była, rzecz jasna, liczba ogłaszanych tłumaczeń, lecz ich rażąco niska jakość. Nie dość, że „niemieckie, polskie i inne oryginały tłumaczone były mimo wszystko z rosyjskiego”, to w dodatku „przekładane były przez bezimiennych lub nieuwzględnionych, a jedynie domniemych tłumaczy”. Jako przykład podano w artykule debiutancką powieść Stanisława Przybyszewskiego: „Jakiś W. Karagiozow przełożył *Homo sapiens* [...] — powieść imponującą językowo [...]. *Homo sapiens* przetłumaczone zostało z przekładu rosyjskiego, tak jak inna, niemniej skandaliczna powieść Przybyszewskiego, *De profundis*. Wystarczy już tych nieumiejętnych tłumaczeń”¹¹. Tekst, generalnie nieprzychylnie nastawiony do literatury modernistycznej, można potraktować jako tendencyjny, przynajmniej w odniesieniu do wymienianych w nim przekładów dzieł Przybyszewskiego¹². Choć trudno podważać tezę, że przekład wtórny (tłumaczenie dokonywane z nieoryginalnej wersji językowej) umniejsza nieco wartość dzieła, to porównanie wersji *Homo sapiens* opracowanej przez Wasiła Karagiozowa¹³ z polskim oryginałem¹⁴ nie wykazuje w tekście buł-

10 Ibidem.

11 Ст. П. В-в: *Книжно наводнение*. „Реч“ 1911, бр. 1227, s. 1—2.

12 W artykule wspomniane są także liche przekłady *Sanina* Arcybaszewa i *Matki* Maksyma Gorkiego.

13 С. Пишибишевски: *Ното Sapiens: Роман в 3 ч. Със статия за Пишибишевски от В. Фелдман*. Прев от рус. В. Карагъзов. Ангелов & Манев, Карнобат 1910.

14 Pojęcia tego używam umownie, jako że pierwotnie powieść została wydana po niemiecku. Polskie wydania swoich niemieckojęzycznych utworów tłumaczył jednak sam autor. Przynajmniej oficjalnie, gdyż, jak pisał Tadeusz Boy-Żeleński, Przybyszewski po powrocie do Polski w 1898 roku „poematy przełożył sam, z powieściami zaś załatwił się w osobliwy zaiste sposób. [...] Na stole w saloniku stała faszka wódki, obok leżała książka niemiecka i czysty papier. Ten i ów z młodych łazików

garskojęzycznym poważnych uchybień. Co więcej, w stosunku do przekładu rosyjskiego, z którego korzystał bułgarski tłumacz¹⁵, powieść wzbogacona została o pełniący funkcję przedmowy szkic Wilhelma Feldmana¹⁶ oraz (nieobecne również w polskich wydaniach) tłumaczenia obcojęzycznych zwrotów używanych przez bohaterów¹⁷. Przekład Karagiozowa zawiera też cenne badawczo objaśnienia terminów zakorzenionych w polskiej kulturze, a mogących wykraczać poza kompetencje kulturowe bułgarskiego czytelnika. Książka na przykład opisany został w przypisie jako „katolicki pop”¹⁸, a szlachta jako „arystokracja w Polsce”¹⁹ (można domniemywać, że odbiorca rosyjski, z racji szerszych związków geopolitycznych i kulturowych swej ojczyzny z Polską, w zamyśle autora przekładu na tamtejszy rynek mógł się bez takowych objaśnień obejść). Być może zresztą strategia inkrustowania tekstu podobnymi adnotacjami miała swoje zakorzenienie w tendencjach translatorskich epoki bułgarskiego odrodzenia narodowego. Wtedy to bowiem tłumacze, w poczuciu misji szerzenia oświaty wśród uciskanego przez wieki narodu, wykorzystywali przypisy w wydawanych książkach do przemyślenia wiedzy o charakterze ogólnym, często bardzo luźno związanej z fabułą dzieła²⁰. Pozostałe dwa bułgarskie tłumaczenia *Homo sapiens* (także z wersji rosyjskojęzycznej), choć bliźniaczo podobne do wersji Karagiozowa, również nie zawierają podobnych przypisów — mowa tu o przekładzie Cwetana Marinowa z 1919 roku²¹ i wydanej dwutomowo w latach 1930—1935 edycji z pretensjonalnym podtytułem

[kompanów Przybyszewskiego goszczących licznie i często w jego krakowskim mieszkaniu — P.M.] [...] tłumaczył kilka stronic, potem luzował go inny; gdy brakło pomocników, a czas naglił, zasiadał do stolika sam Przybyszewski” (zob. T. Boy-Żeleński: *Blaski i nędze mowy polskiej*. W: idem: *Ludzie żywi*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1956, s. 32—50, tu: s. 34).

- 15 С. Пшибышевский: *Homo sapiens: Роман в 3 ч.* Переводъ Е. и И. Леонтьевы. Польза, Москва 1909. Jest to tłumaczenie z polskiego oryginału.
- 16 Wersja polskojęzyczna — zob. W. Feldman: *Na szczytach dekadentyzmu. Stanisław Przybyszewski*. W: idem: *Współczesna literatura polska: 1880—1901*. J. Fiszer, Warszawa 1903, s. 332—351.
- 17 Zob. np. С. Пшибишевски: *Homo Sapiens...*, s. 18, 62, 67.
- 18 Ibidem, s. 166. Co ciekawe, wyraz ten nie został przetłumaczony na typowo bułgarskie określenie duchownego katolickiego *свещеник* — tłumacz pozostał przy obecnym w rosyjskim przekładzie, lecz dużo rzadziej używanym w bułgarszczyźnie rusycyzmie *ксендз*.
- 19 Ibidem, s. 198.
- 20 Zob. С. Минчев: *Из историята на българския роман. Побългаряване на чужди произведения*. Държавна печатница, София 1912, s. 6. Szczególnie często zabieg ten znajdował zastosowanie w przekładach tzw. zbułgaryzowanych, który to termin omówiony zostanie w dalszej części rozdziału.
- 21 С. Пшибишевски: *Homo Sapiens: Роман в три части*. Прев. от рус. Цв. Маринов. Ив. Лесичков, София 1919.

Човекът на дивата страст (*Człowiek dzikiej żądy*), będącej dziełem tłumacza o równie pretensjonalnym pseudonimie — Walkiria²².

O wiele zasadniejszej (przynajmniej na pierwszy rzut oka) krytyce poddany został natomiast przekład patriotycznego eseju Przybyszewskiego *Szlakiem duszy polskiej*, opublikowany w 1920 roku przez wydawnictwo Geo Milewa — Везни. Dzieło przetłumaczone zostało przez Sawę Nenowa z niemieckiego oryginału (*Von Polens Seele*), na co wskazuje już sam tytuł — *Душата на Полша* (dosłownie *Dusza Polski*). Zarówno polsko-, jak i niemieckojęzyczna wersja ukazały się w roku 1917. Nad dzielącymi je różnicami pochyliła się Gabriela Matuszek, wskazując, że są to *de facto* dwie różne pozycje:

Wersja niemiecka zawiera *Zur Einfuhrung* (*Wprowadzenie*), dotyczące problemu polsko-niemieckiego porozumienia, oraz tylko jedną część, *Auf den Wegen der polnischen Seele* (*Na drogach polskiej duszy*), na którą składają się: tekst zatytułowany w polskiej wersji *Podłoże* oraz rozważania poświęcone znaczeniu Jana Kasprówicza, Henryka Sienkiewicza i Szopena, których fragmenty publikowane były w innych polskich tekstach (broszura *Szopen a naród* została tu włączona niemal w całości). Drugi główny trzon polskiej książki, poświęcony literaturze Młodej Polski, nie został tu opublikowany [...] ²³.

W obliczu tych rozbieżności sięgnięcie po wersję skróconą, przeznaczoną dla czytelników spoza Polski, a przy okazji skupiającą się na twórczości artystów znanych bułgarskiemu odbiorcy, wydawało się naturalnym wyborem. W krótkiej przedmowie Nenow wyjaśnia fakt pominięcia niemieckiego *Wprowadzenia* (a także tych dalszych fragmentów tekstu, które pełnią funkcję jego rozwinięcia) jako „nieciekawego dla bułgarskiego czytelnika i mającego znaczenie tylko wtedy, gdy było pisane”, czyli w czasie wojny; samą książkę zaś określa jako „subiektywno-patetyczną symfonię polskiej kultury”²⁴. W tekście zachowane zostały odautorskie przypisy objaśniające czytelnikowi zza Odry wyrażenia, których z racji nieznamości (bądź niewystarczającej znajomości) polskiej kultury mógłby nie zrozumieć. Wśród nich znaleźć można choćby notkę z informacjami o Mickiewiczowskich *Dziadach*, z których trzeciej części *Improwizację* Przybyszewski obszernie cytuje. I to właśnie tłumaczenie tych fragmentów stanowi główną oś krytyki, jakiej poddał pracę Nenowa

22 С. Пшибишевски: *Ното Сариенс: Човекът на дивата страст. Роман в три части*. Т. 1—3. Прев. от рус. Валкира. София 1930—1935.

23 G. Matuszek: *Stanisław Przybyszewski — pisarz nowoczesny. Eseje i proza — próba monografii*. Universitas, Kraków 2008, s. 106.

24 С. Ненов: *Предговор*. W: С. Пшибишевски: *Душата на Полша*. Прев. от нем. С. Ненов. Везни, София 1920, s. 3.

krytyk literacki Wasil Pundew na łamach pisma „Демократически преглед” („Przegląd Demokratyczny”). Przychylnie, choć nie bezkrytycznie nastawiony do znanego mu niemieckiego oryginału²⁵, wspominał o mnogości błędów popełnionych przez tłumacza, poczynając od pozostawiania w tekście wyrażenia z języka niemieckiego, przez stosowanie rusycyzmów, niewłaściwe użycie nieokreślonych form rzeczowników, a na błędach ortograficznych kończąc (uchylenia w pisowni zdarzały się także w odniesieniu do polskich nazw własnych)²⁶. Trudno podważać te zastrzeżenia. Dla władającego polszczyzną Pundewa dużo istotniejsze było jednak zagadnienie przekładu wspomnianej *Wielkiej improwizacji*, która w wersji Nenowa przypominać miała raczej „nową, bułgarską improwizację”²⁷. Istotnie, trudno mówić o jej znaczeniowej ekwiwalencji względem Mickiewiczowskiego arcydzieła, co zresztą krytyk egzemplifikuje, porównując fragmenty tłumaczenia Nenowa z tymi przygotowanymi przez siebie na potrzeby artykułu (w bezpośrednim, filologicznym tłumaczeniu z języka polskiego). Dla uzmysłowienia problemu warto w tym miejscu dokonać odzwierciedlenia zabiegu zastosowanego przez Pundewa, czyli porównać oryginalną *Improwizację* z przekładem Nenowa na przykładzie fragmentów obydwu tekstów. Oto wersy od 67. do 71. w wersji Mickiewiczowskiej: „W pośrodku was jak ojciec wśród rodziny stoję, / Wy wszystkie moje! / Depczę was, wszyscy poeci, / Wszyscy mędrcy i proroki, / Których wielbił świat szeroki”²⁸. Tak natomiast brzmi tłumaczenie Sawy Nenowa: „Jak dostojny pra-ojciec wśród swego rodu stoję wyprostowany, i liczę głowy. Wy wszystkie — wszystkie — jesteście moje! Hańba wam, wy poeci, uczeni i prorocy, przed którymi szeroki świat pełzał w prochu!”²⁹. Jak widać, różnice rzeczywiście są dość istotne. Pierwszą, która rzuca się w oczy, jest rezygnacja w tłumaczeniu z właściwego oryginałowi podziału materii tekstowej na segmenty wierszowe. O wiele bardziej uderza jednak charakter zmian treściowych wprowadzonych w bułgarskiej wersji, będących świadectwem nie tyle braku językowej kompetencji, ile — by rzecz oględnie — grafomańskiej inwencji własnej, wyczerpującej znamiona błędu określanego w przekładoznawstwie mianem amplifikacji³⁰. Zarzut Pundewa, puentującego swój tekst stwierdzeniem, że

25 „Książka Przybyszewskiego przynależy do wojennej literatury agitacyjnej i ma właściwe jej zarówno dobre, jak i złe cechy” (zob. В. Пундев: *Ст. Пишбишевски. Душата на Полия*. „Демократически преглед” 1920, кн. 4, s. 328—331, tu: s. 328).

26 Ibidem, s. 330.

27 Ibidem, s. 331.

28 A. Mickiewicz: *Dziadów część III*. Czytelnik, Warszawa 1967, s. 51.

29 С. Пишбишевски: *Душата на Полия...*, s. 30.

30 Chodzi o — jak ujął to Edward Balcerzan — „uzupełnienie tekstu o elementy nowe, których nie zawiera pierwowzór i nie narzuca konieczność kompensacji strat wyini-

„tłumacz z pewnością odnosił się bardzo swobodnie do niemieckiego przekładu Przybyszewskiego”³¹, wydaje się więc na pierwszy rzut oka w pełni zasadny. Problem jednak w tym, że... porównanie przekładu Nenowa z oryginałem *Von Polens Seele* pokazuje, iż tłumacz nie wprowadził w stosunku do wersji Przybyszewskiego praktycznie żadnych większych zmian, z samym układem tekstu włącznie! Nawet fragmenty, które najjaskrawiej odbiegają od polskiego oryginału, są stosunkowo wiernym tłumaczeniem niemieckojęzycznej wersji Przybyszewskiego³². Mamy tu więc do czynienia nie tyle z „nową, bułgarską improwizacją”, ile z nową improwizacją autora *Godów życia*, i to właśnie do niego winny odnosić się zarzuty sformułowane wobec Nenowa.

Wśród zagadnień związanych z dziejami bułgarskich przekładów dzieł Przybyszewskiego najbardziej zagadkowa pozostaje kwestia jednoaktowej sztuki pt. *Wokół kwestii kobiecej* (*Около женския въпрос*). Opublikowana w 1910 roku wspólnie z jego dramatem *Dla szczęścia* w ramach serii wydawniczej Biblioteka Uniwersalna³³, podpisana została jako „zbułgaryzowany przekład” autorstwa Aleksandra Simeonowa³⁴, odpowiedzialnego również za tłumaczenie pierwszej ze sztuk. Popularny w kulturze bułgarskiej termin „bułgaryzacja”³⁵ („побългаряване”) oznaczał modyfikowanie fabuły

kających z braku jakiegokolwiek szansy tłumaczenia względnie ekwiwalentnego” (E. Balcerzan: *Tłumaczenie jako twórczość*. W: idem: *Literatura z literatury: strategie tłumaczy*. Śląsk, Katowice 1998, s. 144–150, tu: s. 146).

31 Ibidem.

32 Zob. choćby odpowiednik wersu 67: „Als würdiger Ahn inmitten seiner Sippe steh ich da und zähle die Häupter”; odpowiednik wersów 69–71: „Schande über euch, ihr Dichter, ihr Schriftgelehrten und Propheten, vor denen die breite Welt im Staube froch!” (S. Przybyszewski: *Von Polens Seele: ein Versuch*. Eugen Dederichs, Jena 1917, s. 43).

33 Bułg. *Универсална общедостъпна библиотека*. Efemeryczna seria ukazywała się w wydawnictwie braci Diulgerowów z siedzibą w Kiustendile. Dwa lata przed omawianą publikacją w jej ramach ogłoszono przekład *Śniegu* Przybyszewskiego; poza nimi Biblioteka Uniwersalna wydała jeszcze dramaty: *Ślepców* Maurice’a Maeterlincka oraz *Nowe bożyszcze* François de Curela, a także jedną z powieści Clary Viebig (wszystkie trzy pozycje ukazały się w 1909 roku).

34 Prawdopodobnie chodzi o Aleksandra Stanewa Simeonowa, zapomnianego już dziś komediopisarza, poetę i humorystę, podpisującego swoje własne utwory pseudonimem T.D. Werin. Ku takiej hipotezie skłania fakt, że mniej więcej w tym samym czasie, w którym ukazała się sztuka *Wokół kwestii kobiecej*, to samo wydawnictwo opublikowało zbiór satyrycznych wierszy Werina *Pioruny i burze* (*Мълнии и бури*).

35 Przyjętego przeze mnie terminu nie należy mylić z homonimem (po bułgarsku też zresztą brzmiącym *побългаряване*) oznaczającym przyswajanie w przeszłości (niejednokrotnie pod przymusem) języka i kultury bułgarskiej przez różne grupy etniczne zamieszkujące terytorium Bułgarii.

zagranicznych utworów tak, aby odpowiadały one gustom rodzimych czytelników oraz otaczającym ich realiom. Początek takich praktyk przypadał na połowę XIX wieku i wiązał się z postępującym procesem wspomnianego już odrodzenia narodowego, w którym ważną rolę odgrywało usamodzielnianie się kultury narodowej³⁶. Choć apogeum popularności przekłady bułgaryzowane osiągnęły właśnie w latach 50., zjawisko to przetrwało aż do początków XX stulecia. Typowe zabiegi charakterystyczne dla bułgaryzacji to nadawanie bohaterom utworu bułgarskich imion, osadzanie fabuły w bułgarskiej rzeczywistości, a nawet snucie jej na kanwie ważnych dla narodu wydarzeń historycznych, gwoli wzniesienia w czytelnikach patriotycznych uczuć³⁷. Tendencyjność takich dzieł była zresztą powszechna; tłumacze nasycali je elementami moralizatorskimi i religijnymi³⁸.

Stefan Minczew pisząc o „побългаряване”, wskazuje, że niektóre z podanych temu zabiegowi utworów „są do tego stopnia zbułgaryzowane, że nawet wprawne oko może je wziąć za czysto bułgarskie”³⁹. W przypadku sztuki dołączonej do dramatu *Dla szczęścia* mamy raczej do czynienia z zabiegiem odwrotnym — iluzoryczne byłoby bowiem jej postrzeganie jako faktycznego zbułgaryzowania któregośkolwiek z dramatów Przybyszewskiego. Choć wspólna dla dwóch utworów strona tytułowa wyraźnie przypisuje autorstwo obydwu polskiemu modernście, to jednak brak jest wzmianki dotyczącej oryginału, na którym miałby się wzorować tłumacz. W dodatku dzieło w bardzo luźny sposób nawiązuje do twórczości polskiego dramaturga. Tytułowa kwestia kobieca sprowadzona zostaje tak naprawdę do przedstawienia w krzywym zwierciadle zagadnień emancypacji kobiet i liberalizacji etyki seksualnej. Poruszony zostaje również tak często analizowany w utworach Przybyszewskiego problem możliwości wyrażenia własnego „Ja”. O czynnikach, w których przyczyn niemości autoekspresji upatrywał autor *Złotego runa*, pisze Anna Dziedzic. Badaczka wskazuje, że jego bohaterowie „to bierny przedmiot nieznanych sił biologicznych i metafizycznych, niepokojąca zagadka. Pisarz kpi z «Ja» rozumianego jako wolny, samoświadomości

36 Jak odnotowuje Nikołaj Aretow, podobne zjawisko istniało również w innych literaturach bałkańskich tamtego czasu (zob. Н. Аретов: *Българските интерпретации на белетристиката от епохата на Просвещението*. „Език и литература“ 1996, кн. 3/4, s. 83—89, tu: s. 83). Popularnymi przykładami bułgaryzacji w dziedzinie dramatu są *Zbójcy* Friedricha Schillera (przeł. Neszo Bonczew, 1871 rok), *Die Zauberin Sidonia* Heinricha Zschokkego (przetłumaczona przez Krystio Iwanowa Mirskiego w 1884 roku jako *Piękna Sydonia — Хубава Сидония*) czy *Meropa* Woltera (przeł. Petyr Srebrow, 1872 rok).

37 Ibidem.

38 С. Минчев: *Из историята...*, s. 5.

39 Ibidem, s. 3.

my podmiot, pokazuje groźbę życia uwikłanego w materię i rozmnażanie”⁴⁰. W omawianej sztuce bułgarskiej problem ten ulega znaczącej trywializacji, poddany też zostaje zabiegom satyrycznym. Szermowanie nim służy jednej z bohaterek (Wenkowej, gospodyni domu, w którym rozgrywa się akcja) za oręż w walce o wyzwolenie spod rzekomej tyranii męża, a w rzeczywistości jest tak naprawdę pretekstem usprawiedliwiającym flirt i planowaną zdradę. Nie brak też związanych z pojęciem „Ja” elementów komicznych, jak choćby w scenie, w której wykorzystanie go ewokuje kurtuazja jednego z bohaterów:

Wenkowa (*wchodząc*): Zapomniałam panom powiedzieć, że będziemy pili herbatę...

Grymczew: O, niechże się pani nie fatyguje!

Wenkowa: Nie ma pan prawa mi rozkazywać; będę robiła to, czego chce moje „ja”, i nic więcej⁴¹.

O ile u Przybyszewskiego „Ja” ponosi klęskę z powodu targających istotą ludzką słabości i namiętności, o tyle w *Около женския въпрос* problem zostaje rozwiązany w sposób o wiele bardziej przyziemny. Niespodziewany powrót męża ze służbowej podróży przeistacza żarliwą bojowniczkę o prawa kobiet w potulną panią domu, zdejmującą mężowi płaszcz i obsypującą go czułymi słówkami. Gdy po chwili dochodzi między nimi do kłótni (mąż jest niezadowolony z wcześniejszej wizyty gości w domu bez jego pozwolenia), która kończy się wyprowadzką ich sublokatora, Wenkowa wykrzykuje rytualne dla komedii obyczajowych zdanie: „Staniemy się pośmiewiskiem dla ludzi!”⁴² — które ostatecznie przesądza o jej powrocie na łono zaściankowej moralności.

Wspomniani goście zaś to dwóch młodych mężczyzn, którzy wraz z rzeczonym sublokatozem cynicznie rozbudzają u gospodyni oraz dwóch jej córek zainteresowanie kwestią kobiecą. Zagadnienie to odnoszą przede wszystkim do równouprawnienia w dziedzinie etyki płciowej, licząc (zresztą całkiem słusznie) na to, że bohaterki pozbawione narzuconych im przez patriarchalną kulturę uprzedzeń chętniej oddadzą się miłostkom. Posługują się przy tym

40 A. Dziedzic: *Metafizyka doświadczalna Stanisława Przybyszewskiego*. W: *Przybyszewski. Re-wizje i filiacje*. Red. G. Matuszek. Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 107—119, tu: s. 112.

41 С. Пшибишевски: *За участието. Около женския въпрос*. Прев. Ал. Симеонов. Бр. Г. Дюлгерови, Кюстендил 1910, s. 70—71.

42 *Ibidem*, s. 100.

argumentami bliskimi koncepcji androgynii, przeżywającej w okresie modernizmu renesans, również za sprawą Przybyszewskiego⁴³:

Wenkow: Nie pamiętam, gdzie przeczytałem pewne bardzo słuszne porównanie kobiety i mężczyzny do monety. Kobieta jest na przykład jedną stroną, a mężczyzna — drugą. Razem tworzą więc pieniądź, który ma wartość⁴⁴.

Grymczew: [...] Czym jest mężczyzna, a czym — kobieta?... Mają jednakowe prawa i tyle. Kobieta poza swoim mężem może mieć niezliczonych kochanków — wystarczy, że tego chce, tak jak i mężczyzna. Mają równe prawa!

Wenkowa: Otóż to. Mój mąż teraz wyjechał. Być może poznał tam jakąś, i z nią rozmawia, i się całują, i wszystko robią! Skoro on może, to dlaczego ja nie? Będę więc rozmawiała z wami i robiła wszystko, czego zapragnę⁴⁵.

Utwór zawiera też elementy parodystyczne odnoszące się do obiegowych twierdzeń o kwiecistości i nadmiernej egzaltacji języka modernistów. Wenkow, w pierwszych didaskaliach przedstawiony jako „młody człowiek, który myśli, że umie pisać”⁴⁶, jest autorem niewydanego dramatu pt. *Вихрушка*. Wyraz ten (w l. poj. „вихрушка”) w języku bułgarskim oznacza wicher bądź trąbę powietrzną, co stanowi zapewne odniesienie do modernistycznego trendu nadawania utworom tytułów nawiązujących do spektakularnych i budzących grozę zjawisk atmosferycznych. Przykładem może być choćby słynny w Bułgarii dramat Pejo Jaworowa pt. *Kiedy padnie grom*⁴⁷, a także... *W Malstromie*, czyli ostatnia część trylogii powieściowej Przybyszewskiego *Homo sapiens*. W obliczu prześmiewczego charakteru *Около женския въпрос*, a także wobec faktu, że sztuka ta ma być przeciwzbułgaryzowaną wersją dzieła Przybyszewskiego, można domniemywać, że Simeonow puszcza w ten sposób oko do czytelnika, delikatnie kpiąc sobie z leksykalnych upodobań autora *Topieli*⁴⁸. Co więcej,

43 Wątek androgynny był przez Przybyszewskiego poruszany w wielu utworach, zarówno fikcjonalnych, jak i niefikcjonalnych. Jest to zagadnienie dobrze opracowane (zob. choćby K. Mrówka: *Androgyniczny model „Nagiej duszy” w twórczości Stanisława Przybyszewskiego*. „Pamiętnik Literacki” 2012, nr 4, s. 45—55; G. Matuszek: *Projekt androgynny i zdrada kochanki: Z cyklu Wigilii*. W: eadem: *Stanisław Przybyszewski — pisarz nowoczesny...*, s. 182—88).

44 С. Шибишевски: *За участнето...*, s. 75.

45 Ibidem, s. 77.

46 Ibidem, s. 62.

47 Bułg. *Когато гръм удари*. Tłumaczenie tytułu podają za Teresą Dąbek-Wirgową. Por. T. Dąbek-Wirgowa: *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980, s. 194.

48 Jeśli uznamy, że za napisaniem *Wokół kwestii kobiecej* rzeczywiście stoi Werin, wówczas tytuł opublikowanego przezeń w tym samym wydawnictwie dwa lata później

metafory używane przez Wenkowa, zwracającego się do jednej z sióstr słowami: „głos Panienci przepelniony jest boską harmonią”⁴⁹, ewokują skojarzenia z charakterystycznym stylem, w jakim wrażenia sensualne oddaje Przybyszewski, często posługujący się terminologią muzyczną⁵⁰. Szczególnie istotna jest w tym kontekście jego teoria tzw. metasłowa. W *Na drogach duszy* czytamy:

Kiedy pierwotny człowiek tworzył pierwsze słowo, to nie naśladował głosów natury [...]. Coś zrobiło w jego duszy olbrzymie wrażenie. Uczucie pierwotne, czy to miłości, czy zemsty, czy strachu i przerażenia [...] rozpierało mu piersi, aż mu się w uszach rozległ jego własny przeciągły krzyk, czy to zdumienia, czy przestraszenia, czy też pragnienia. Pierwotny człowiek nie mówił swych uczuć, ale je śpiewał, długo, przeciągle [...]. Ten pierwotny sposób wypowiedzenia się, odtwarzania bezpośrednio swych uczuć w formie dźwięku jest dla mnie tym, co nazywam metasłowem lub metadźwiękiem. Ale w miarę napływania wrażeń, w miarę ich powtarzania się, zatracał się równocześnie rozmach uczuciowy. [Słowo — P.M.] zwęzowało się w samogłoski i konsonanty, aż wreszcie zagubiło zupełnie swój pierwotny charakter, swoją olbrzymią wagę uczuciową: człowiek zapomniał, że kiedyś odtwarzał swe uczucie [...]⁵¹.

Przybyszewski walczył o zniesienie tego „rozłamu pomiędzy słowem a dźwiękiem, śpiewem a muzyką”⁵²; stąd być może wspomniany zachwyt Wenkowa — jako krzewiciela powyższej idei — nad harmonią głosu bohaterki.

Stefan Minczew odnotowuje, że tłumacze trudniący się bułgaryzacją łączyli w swoich utworach własne gusta i poglądy z tymi charakterystycznymi dla epoki, z której pochodziło przekładane dzieło⁵³. *Около женския въпрос* ma te cechy, podobnie jak i przytaczane wcześniej właściwości tendencyjno-moralizatorskie. Można więc uznać, że Simeonow

humorystycznego tomiku poezji, *Pioruny i burze* (por. przyp. nr 34), okaże się kontynuacją parodystycznej strategii.

49 С. Пшибишевски: *За уцастнето...*, s. 76.

50 Celnie streścił to Jerzy Skarbowski, pisząc: „W licznych powieściach i dramatach Stanisława Przybyszewskiego występują wątki muzyczne, w świecie literackim pisarza działają kompozytorzy i wykonawcy, muzyką pobrzmiewają wreszcie frazy i składnia jego prozy. [...] Przybyszewski posługiwał się często metaforą, przenośniami i słownictwem zaczerpniętym z terminologii muzycznej [...]”. Zob. J. Skarbowski: *Muzyczne fascynacje Stanisława Przybyszewskiego*. W: idem: *Literatura — muzyka: zbliżenia i dialogi*. Czytelnik, Warszawa 1981, s. 76—91, tu: s. 89.

51 S. Przybyszewski: *Szopen. Impromptu*. W: idem: *Na drogach duszy*. L. Zwoliński i S-ka, Kraków 1900, s. 89—104, tu: s. 96.

52 Ibidem.

53 С. Минчев: *Из историята на българския роман...*, s. 4.

użył modernistycznego kostiumu, z jednej strony parodiując wszechobecne, także w twórczości bułgarskich symbolistów⁵⁴, „Ja”. Z drugiej zaś strony „tłumacz” podpisuje się pod obecnym w twórczości takich pisarzy, jak Penczo Sławejkow, Anton Straszimirov czy Pejo Jaworow, poczuciem upadku patriarchalnego ładu społecznego w obliczu fluktuacji towarzyszących nowoczesności — dlatego w sztuce satyrycznie wykorzystany zostaje motyw emancypacji kobiet. Rozalia Likowa w kanonicznej pracy poświęconej bułgarskiemu symbolizmowi pisze o typie modernistycznego bohatera: o „człowieku, który wypchnięty został ze sfery patriarchalnej stabilności i równowagi na bezkresne pole ludzkich konfliktów i wewnętrznych przeciwności”⁵⁵. W takiej właśnie sytuacji znajdują się postaci zasiedlające karty *Около женския въпрос*. Próbuje sondować, na ile wolno im wykroczyć poza dawne granice konwencji społecznych, stąd nieustanne wzajemne utwierdzanie się w słuszności obranej drogi. Komediowość utworu oraz droga obra-na przez Simeonowa sprawiają jednak, że finalnie wykraczają jedynie poza granice śmieszności.

Co bardziej dociekliwy czytelnik zapewne zwrócił już uwagę na fakt, że nazwisko Stanisława Przybyszewskiego ani razu nie padło tu w kontekście autorstwa *Около женския въпрос*. Nie jest to bynajmniej zrządzenie przypadku; otóż utwór ten... nie jest w żadnym razie zbułgaryzowaną (choćby i skrajnie) wersją nie tylko któregośkolwiek z dramatów Przybyszewskiego, lecz także jakiegokolwiek fragmentu jego dzieła. Pozostaje zatem pytanie, czy bułgarski wydawca (a może był to zabieg samego autora — Simeonowa?), anonsując utwór dołączony do *Dla szczęścia* jako zbułgaryzowany przekład, miał zamiar omamić i przyciągnąć potencjalnego czytelnika? Czy może też ruch ten był, jeśli weźmiemy pod uwagę satyryczny charakter dzieła, puszczaniem oka do bardziej świadomego odbiorcy i przygotowaniem go do lektury dzieła kpiąco odnoszącego się do twórczości polskiego modernisty? Niepodobna definitywnie rozstrzygnąć, która z hipotez jest prawdziwa. Istnieje wszakże i trzeci wariant, łączący je obie. Mniej wyrobiony czytelnik, słabiej zaznajomiony z dziełami Stanisława Przybyszewskiego, miał „złapać się” na, mówiąc dzisiejszym językiem, sprytny chwyt marketingowy. Odbiorca o wyższych kompetencjach kulturowych zaproszony zaś został do gry

54 O kształtowaniu pojęcia „Ja” w bułgarskiej literaturze modernistycznej wyczerpująco pisze w swojej książce Bojko Penczew (zob. Б. Пенчев: *Българският модернизъм: Моделирането на Аза*. Проектория, София 2012). *Около женския въпрос* rogu-sza jednak kwestię „Ja” w sposób na tyle splotony, że głębsze rozwijanie teorii omawianych przez Penczewa wydaje się tu zbędne.

55 Р. Ликова: *Проблеми на българския символизъм*. Български писател, София 1985, s. 205.

konwencjami⁵⁶, by — już to na jej początku, już to w trakcie trwania — zorientować się, że ma do czynienia z dziełem jedynie nawiązującym do dorobku literackiego słynnego modernisty⁵⁷. Tak naprawdę bowiem utworowi dużo bliżej do tradycji bułgarskich komedii obyczajowych. To wśród nich znajdziemy zarówno motywy walki płci połączone z krytyką postaw feministycznych (choćby *Nienawidząca mężczyzn* Stefana Kostowa⁵⁸), postaci niespełnionych pisarzy grafomanów (*Na jawie i we śnie* Wasiła Popowicza⁵⁹) czy wreszcie bałwochwalczych wielbicieli zachodnich nowinek obyczajowych (*Pojedynek* Iwana Wazowa)⁶⁰.

Wspomniany termin „gra” ma zresztą w przypadku *Около женския въпрос* niebagatelne znaczenie. Podtytuł nadany utworowi to nie „пиеса” („sztuka”), nie „драма” („dramat”) ani „комедия” („komedia”), czyli warianty, których najbardziej można by się w odniesieniu do tego tekstu spodziewać. Zamiast nich użyto terminu „игра”. Na określenie sztuki teatralnej stosuje się go niezwykle rzadko; podstawowymi desygnatami tego wyrazu w języku polskim są właśnie „gra” bądź „zabawa”. Trudno oprzeć się wrażeniu, że opatrzenie

56 Przez ową literacką grę rozumiem — za Jerzym Jarzębskim — „taką szczególną interakcję, w której partnerzy realizują wytyczne pewnego systemu, podejmując rozliczne czynności w sztucznie wyodrębnionym środowisku, realizując założone w systemie cele. Reguły systemu tworzą swoisty «język» umożliwiający partnerom wzajemne zrozumienie i prawidłowe działanie. Rola «wypowiedzi» w owym «języku» nie polega jednak przede wszystkim na komunikowaniu jakichś treści, ale na prowokowaniu określonych reakcji partnera w grze, na organizacji współdziałania, przynoszącego rozrywkę [...], a wreszcie — zrozumienie reguł rządzących wszystkimi zjawiskami, które dają się opisać w systemie uprawianej gry” (J. Jarzębski: *O zastosowaniu pojęcia „gra” w badaniach literackich*. W: idem: *Gra w Gombrowicza*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982, s. 23—58, tu: s. 31).

57 Rozbieżności między tymi dwoma projektowanymi typami odbiorcy odpowiadałyby zatem stosowanemu przez niemieckiego literaturoznawcę Erwina Wolffa rozróżnieniu na czytelnika „idealnego” (takiego, który dysponuje aparatem poznawczym pozwalającym na zrozumienie wszystkich faktycznych zamysłów autora danego dzieła) oraz czytelnika „realnego” (akceptowanego i przewidywanego przez autora dzieła odbiorcę, który nie jest w stanie wychwycić całości intencji piszącego). Temu drugiemu Simeonow przygotowuje alternatywną ścieżkę interpretacyjną swojej sztuki, pozostawiając go w „błogiej nieświadomości” co do braku jej faktycznego zakorzenienia w twórczości Przybyszewskiego (zob. E. Wolff: *Czytelnik pożądany. Rozważania i przykłady dotyczące wprowadzenia pewnego literaturoznawczego pojęcia*. Przeł. W. Białik. W: *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*. T. 2. Red. K. Bartoszyński, M. Głowiński, H. Markiewicz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1988, s. 388—414, tu: s. 390—391).

58 Bułg. *Мъжемразка* (1914 rok).

59 Bułg. *Наяве и на сънето* (1870 rok).

60 Bułg. *Двубой* (1902 rok).

tego akurat dzieła takim podtytułem miało w zamyśle nawiązywać nie tylko do swoistej gry uczuć i gestów, jaką toczą między sobą bohaterowie, lecz także właśnie do gry z czytelnikiem. Gry, dodajmy, średnio udanej. *Около женския въпрос* to komedia słabo skonstruowana; przez lwią część utworu fabuła prowadzona jest monotennie, a chaotycznemu zakończeniu brak wyraźnej puenty. Wpisuje się ona w tę kategorię utworów komediowych sprzed I wojny światowej, o których pisze w swojej monografii Iwan Bogdanow. Takich, które — poruszając kwestie stosunków damsko-męskich — czynią to w sposób niekiedy autentycznie zabawny, lecz „pisane są bez talentu bądź w sposób nieprzemysłany, [...] brak w nich charyzmatycznych postaci pozytywnych, a bez nich postęпки najbardziej nawet negatywnych bohaterów nie wypadają komicznie”⁶¹.

Zarówno przekład *Szlakiem duszy polskiej*, jak i jednoaktowa sztuka *Wokół kwestii kobiecej* stanowią ważne świadectwo recepcji twórczości Stanisława Przybyszewskiego w Bułgarii. Zdecydowanie krócej na reakcję czytelników (a przynajmniej „generałów czytania”, jak zwykł nazywać Janusz Sławiński tych, którzy tworzą „tekstowe utrwalenia aktów lektury”, czyli pisarzy i krytyków⁶²) czekać musiał pierwszy z wymienionych utworów⁶³. *Wokół kwestii kobiecej*, niezależnie od braku zainteresowania odbiorców oraz niskiego poziomu artystycznego, nie ustępuje wszelako wspomnianemu esejowi potencjałem badawczym. Fakt, że nazwisko „meteora Młodej Polski” firmowało bułgarski pseudoprzekład, jest jaskrawym dowodem niegdysiejszej sławy polskiego pisarza oraz poczytności jego dzieł wśród tamtejszych odbiorców. I chociaż nie zachowały się żadne ślady recepcji omawianej sztuki, to w pewnym stopniu spełniła ona tak ważną dla mistyfikacji literackich funkcję: wzbudziła kontrowersje oraz zainteresowanie. Choćby i w skromnym, literaturoznawczym artykule, i to po przeszło stuleciu.

61 И. Богданов: *Българската комедия. Развой и съвременно състояние*. Наука и изкуство, София 1962, s. 94–95.

62 J. Sławiński: *Odbiór i odbiorca w procesie historycznoliterackim*. „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1981, nr 3, s. 5–34, tu: s. 32–33.

63 Oprócz wspomnianego Wasila Pundewa nad *Szlakiem duszy polskiej* pochylono się również w lapidarnej, anonimowej notce opublikowanej w „Przeglądzie Polsko-Bułgarskim” (*Душата на Полия*. „Полско-български преглед” 1920, бр. 16, s. 128). Periodyk, na ogół niezbyt przychylny Przybyszewskiemu, tym razem docenił jego zaangażowanie w sprawę narodową.

Literatura

- Balcerzan E.: *Tłumaczenie jako twórczość*. W: idem: *Literatura z literatury: strategie tłumaczy*. Śląsk, Katowice 1998, s. 144—150.
- Boy-Żeleński T.: *Blaski i nędze mowy polskiej*. W: idem: *Ludzie żywi*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1956, s. 32—50.
- Dąbek-Wirgowa T.: *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1980.
- Dziedzic A.: *Metafizyka doświadczalna Stanisława Przybyszewskiego*. W: *Przybyszewski. Re-wizje i filiacje*. Red. G. Matuszek. Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 107—119.
- Jarzębski J.: *O zastosowaniu pojęcia „gra” w badaniach literackich*. W: idem: *Gra w Gombrowicza*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1982, s. 23—58.
- Kawalec P.: *Stanisław Przybyszewski w czeskim świecie literackim i artystycznym*. Collegium Columbinum, Kraków 2007.
- Lefevere A.: *Translating poetry. Seven strategies and a blueprint*. Van Gorcum, Assen—Amsterdam 1975.
- Matuszek G.: *Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892—1992)*. Universitas, Kraków 1996.
- Matuszek G.: *Projekt androgyne i zdrada kochanki: Z cyklu Wigilii*. W: eadem: *Stanisław Przybyszewski — pisarz nowoczesny. Eseje i proza — próba monografii*. Universitas, Kraków 2008, s. 182—188.
- Moskwin A.: *Stanisław Przybyszewski w kulturze rosyjskiej końca XIX — początku XX wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Mrówka K.: *Androgyniczny model „Nagiej duszy” w twórczości Stanisława Przybyszewskiego*. „Pamiętnik Literacki” 2012, nr 4, s. 45—55.
- Przybyszewski S.: *Szopen. Impromptu*. W: idem: *Na drogach duszy*. L. Zwoliński i S-ka, Kraków 1900, s. 89—104.
- Przybyszewski S.: *Von Polens Seele: ein Versuch*. Eugen Dederichs, Jena 1917.
- Przybyszewski S.: *Moi współcześni. Wśród obcych*. Biblioteka Polska, Warszawa 1926.
- Przybyszewski S.: *Homo sapiens. Trylogia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022.
- Przybyszewski S.: *Proza poetycka. Pentalogia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2022.
- Skarbowski J.: *Muzyczne fascynacje Stanisława Przybyszewskiego*. W: Idem: *Literatura — muzyka: zbliżenia i dialogi*. Czytelnik, Warszawa 1981, s. 76—91.
- Sławiński J.: *Odbiór i odbiorca w procesie historycznoliterackim*. „Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja” 1981, nr 3, s. 5—34.

- Trześniowski D.: *Bolesna lekcja nowoczesności. Gabrieli Matuszek „Stanisław Przybyszewski — pisarz nowoczesny”*. „Wielogłos” 2008, nr 4, s. 107—115.
- Wolff E.: *Czytelnik pożądany. Rozważania i przykłady dotyczące wprowadzenia pewnego literaturoznawczego pojęcia*. Przeł. W. Bialik. W: *Studia z teorii literatury. Archiwum przekładów „Pamiętnika Literackiego”*. T. 2. Red. K. Bartoszyński, M. Głowiński, H. Markiewicz. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1988, s. 388—414.
- Woźniak K.: *Ladislav Klíma i Stanisław Przybyszewski. W kręgu nihilizmu gnostycznego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Аретов Н.: *Българските интерпретации на белетристиката от епохата на Просвещението*. „Език и литература” 1996, кн. 3/4, s. 83—89.
- Богданов И.: *Българската комедия. Развой и съвременно състояние*. Наука и изкуство, София 1962.
- Гел К.: *Посредници между културите. Преводи на немски драми в България около 1900 г.* W: *Нашата Европа. Български представи за своето и чуждото 1870—1945*. Съст. К. Гел et al. Сиела, София 2011, s. 267—322.
- Георгиева Д.: *Прочитът през „полска“ и „руска ръка“ или в търсене на авторитети*. W: eadem: *Мостове от думи. Полската литература в България в периода между двете световни войни*. Св. Климент Охридски, София 1997, s. 33—39.
- Душата на Полша*. „Полско-български преглед“ 1920, бр. 16, s. 128.
- Книжнина*. „Учителски вестник“ 1911, бр. 11, s. 180—181.
- Ликова Р.: *Проблеми на българския символизъм*. Български писател, София 1985.
- Минчев С.: *Из историята на българския роман. Побългаряване на чужди произведения*. Държавна печатница, София 1912.
- Ненов С.: *Предговор*. W: С. Пшибишевски: *Душата на Полша*. Прев. от нем. С. Ненов. Везни, София 1920, s. 3.
- Пенчев Б.: *Българският модернизъм: Моделирането на Аза*. Проектория, София 2012.
- Пундев В.: *Ст. Пшибишевски. Душата на Полша*. „Демократически преглед“ 1920, кн. 4, s. 328—331.
- Пшибишевски С.: *За щастието. Около женския въпрос*. Прев. Ал. Симеонов. Бр. Г. Дюлгерови, Кюстендил 1910.
- Пшибишевски С.: *Ното Sapiens: Роман в 3 ч. Със статия за Пшибишевски от В. Фелдман*. Прев. от рус. В. Карагъзов. Ангелов & Манев, Карнобат 1910.
- Пшибишевски С.: *Ното Sapiens: Роман в три части*. Прев. от рус. Цв. Маринов. Ив. Лесичков, София 1919.

Пшибишевски С.: *Ното Sapiens: Човекът на дивата страст. Роман в три части*. Т. 1—3. Прев. от рус. Валкира. София 1930—1935.

Пшибышевский С.: *Ното sapiens: Роман в 3 ч*. Переводъ Е. и И. Леонтьевы. Польза, Москва 1909.

Ст. П. В-в: *Книжовно наводнение*. „Реч“ 1911, бр. 1227, s. 1—2.

Пьотър Мищела

Колко автентичен е Пшибишевски в преводите му в България? Споровете около българските издания на произведенията на писателя

РЕЗЮМЕ | Статията разглежда споровете, породени от българските издания на творбите на Станислав Пшибишевски, предимно през 10-те и 20-те години на XX век. Първата част на изследването се фокусира върху критиката относно качеството и верността на преводите му, с особен акцент към трилогията *Ното sapiens* и есето *Душата на Полша*. Втората част изследва загадъчната пиеса — *Около женския въпрос*. Издадена заедно с драмата *За щастието* на Пшибишевски, подписана е като „побългарен превод“ на една от неговите творби направен от Александър Симеонов. Произведението обаче много свободно се отнася към творчеството на полския модернист.

КЛЮЧОВИ ДУМИ | Пшибишевски, превод, побългаряване, литературна мистификация, български модернизъм

Piotr Misztela

How Much of Przybyszewski is in Przybyszewski? Controversies Surrounding the Bulgarian Editions of the Author's Oeuvre

SUMMARY | This paper addresses the controversies that accompanied the Bulgarian editions of Stanisław Przybyszewski's oeuvre, mainly in 1910s and 1920s. The first part looks at the disputes around quality and fidelity of the translations of his books, with particular emphasis on the *Homo sapiens* trilogy and the essay *On the Paths of the Polish Soul*. The second part analyzes the mysterious issue of one-act Bulgarian play, *Around the woman question*. Although signed as a “bulgarized translation” of Przybyszewski's work, it loosely refers to any of his dramas.

KEYWORDS | Przybyszewski, translation, bulgarisation, literary mystification, Bulgarian modernism

PIOTR MISZTELA | dr, historyk literatury. Ukończył slawistykę (licencjat) i filologię polską (licencjat, magisterium) na Uniwersytecie Warszawskim. Współpracuje z Uniwersytetem Łódzkim oraz Instytutem Badań

Literackich PAN, w którym w 2022 roku obronił z wyróżnieniem dysertację poświęconą bułgarskiej recepcji twórczości i legendy Stanisława Przybyszewskiego. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się głównie wokół polskiej i bułgarskiej literatury drugiej połowy XIX i pierwszej połowy XX wieku. Autor artykułów publikowanych m.in. w „Pamiętniku Literackim”, „Slavia Meridionalis”, „Ruchu Literackim” czy bułgarskim czasopiśmie „Литература”.